

Kovácsi Antal.

(Folyt.)

Az 1841. évi reform és az Entwurf. Egyház- és iskolatörténeti szempontból igen fontos az a kiváló munka, melyet Kovácsi az alkotmányos élet megkezdése után a meginduló Keresztény Magvető hasábjain kifejtett. Ő az első, aki nálunk a hosszú hallgatás után irodalmilag megszólal. Ő az, aki az országos iskolai reformtörekvésekkel szemben az unitárius közvéleménynek hangot ad. E bírálataiban hű és megértő tanítványa Brassainak, kinek pszichológiai és módszertani ismereteken alapuló elveit magáéinak vallja, de reformja hiányai előtt sem huny szemet. Egyenlő nyíltsággal és őszinteséggel meglátja és elismeri előnyeit és hibáit a régi felekezeti középiskolának is, az Entwurf iskolájának is. Azon a képen, melyet az 1848 előtti és utáni iskoláról rajzol, részrehajlás nélküli elfogulatlansággal festi a fény- és árnyoldalakat.

A régi rendszert sok tekintetben hiányosnak tartja.¹ Hiányos volt mindenek előtt az *anyanyelv művelése* tekintetében, és abban is, hogy kevés tudást nyújtott. A korszellem haladása már rég megelőzte az iskolát, amely még mindig jóformán egyetlen feladattal, a latin erőltetésével bajoskodott. De ez a régi iskola a maga idejében — nem tagadható — „megfelelt a kor kívánatának“, mert a főcél, a latin tudását elérte s ami kevés tudományra szükségük volt, azt később érettebb korban jól megértették s meg is tanulták. Aztán jött a korondi zsinat tantervreformja, melynek motivuma az anyai nyelv művelése és korszerű ismeretek szerzése. Miben állott a „gyökeres“ változás? Kovácsi „gyökeres“ változásról beszél. Brassai csak a rozoga szekér tengelye megerősítésének, az elkopott részek kijavításának, tengelykenésnek nevezi, mely a multhoz képest lényeges haladás, de a józan követelményekhez képest alig egy kis lépés előre. Kovácsi szerint e reformnak voltak örvendetes eredményei, de hiányai is. *Eredménye* az, hogy az oktatás nyelve a

¹ Iskoláinkról. Keresztény Magvető, 1861.

latin helyett a magyar lett; a magyar nyelvtan rendes tantárgy lett; új tantárgyakul felvételtek: elemi „terményrajz“, „földirat“, szám- és mértan; második élőnyelvül a német és némi görög; felül a bölcselmi tanfolyamon a földirat helyébe a statisztika; és végül az osztálytanítás helyébe a szakrendszer. *Hiányait* abban látja, hogy a tanfolyamot siettetni: a 17 éves ifju jóformán gyermekkorában végezhetné; a magyar nyelvtan a II. és III. évben csak nagyon hiányos lehetett, melyre „tévedés“ volt mindjárt két idegen nyelvet, a latint és németet, ráépíteni. De „örvendetes eredményét“ abban látja, hogy „bámulandó haladást“ tanusítottak a növendékek, mert még a reform tulságos radikálizmusától megbotránkozók is megnyugodtak.

Azután ránk erőszakolták minden ellenkezésünk mellett is az Entwurf iskoláját. E szervezet lényeges változásokat hozott. Kovácsi öt pontban foglalja össze e változásokat:

1. Hazai, polgári, vallási és házi igényeink mellőzésével iskoláink a társadalom többi iskoláival egyformásítottak.

2. A bölcselmi tanfolyamba beosztott teológiai tárgyak kimaradtak.

3. Ezzel kolozsvári főiskolánk „egészen elvesztette egyetem-szerű jellegét“.

4. Iskoláink tudós intézetekké lettek: növendékeikből latin vagy görög nyelvészeket kellett faragniok, hiszen ezekből heti 78 óra volt, a többi összes tárgyakra — a németen kívül — 90 óra volt előírva. És végül:

5. Elvesztették vallásos jellegüket.

Az abszolutizmus 10 évének tapasztalatait abban foglalja össze, hogy a régi iskolát nem volt nehéz átalakítani az Entwurf szerinti rendszerre, mert 11 évből a 3 elemi és az Entwurf 8 gimnáziumi osztálya épen kitelt. De több tantárgy kizárattott, némelyik pedig a miénktől eltérőleg, helytelenül osztatott be. Jobb eredményt értek el, mint a régi iskolában, a görög-nél, latinnál, németnél és mennyiség-tannál. De nem volt kedvező az eredmény a természettannál, mely alá összefoglalták a terményrajzot, matematikai földiratot és a tulajdonképeni természettant, még pedig azért nem, mert különböző osztályokba szétszattották és elforgácsolták. És hiányos volt a földrajzban és történelemben elért eredmény is; amaz azért, mert nem volt külön tantárgy, hanem be volt foglalva a történelemben. Emez azért, mert igen korán kezdték a II. osztályban. Mit szólna Kovácsi a mai tantervhez, amely a világtörténelem ó-kori részét az I. osztály részére írja elé?

Kilenc év múlva, mikor Eötvös benyújtja svájci minta alapján készített reformjavaslatát, Kovácsi e javaslatot bírálva¹ újból visszatér az Entwurfra, melyről összegező ítéletét ezekbe a szavakba foglalja: „Ha őszintén akarunk szólni, mi kik mind a régebbi, mind pedig az Entwurf által előidézett viszonyokat gyakorlatból ismerjük, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy az idegen hatalom által ránk erőszakolt szervezet valójában áldásos hatású volt gymnasiumainkra s ennek nyomán egész köznevelésünkre. Hitfelekezetünk s mondhatni hazánk összes gymnasiumaiban nagyobbára az Entwurf nyomán felállított szervezet van jelenleg életben, néhol némi módosításokkal s e módosítások is jobbra csak a tantárgyak beosztására vonatkoznak.“

Kovácsinak ez a megállapítása azóta oktatásügyi történelmünk közvéleménye lett. S mégis súlyosan kell kifogásolnunk e megállapításban egy hiányt. A kormánynak azt a hihetetlenül rövidlátó politikáját, hogy az iskolát erőszakos módon a németesítés és elnemzetietlenítés eszközévé akarta aljasítani s a németet először tantárgyul, később a tanítás nyelvül írta elő. Minő pszichológiai vak-ság és butaság kellett ahoz azt kívánni, hogy a székely vagy alföldi kunsági gyerek ezután a Goethe nyelvén fogja gondolatait kifejezni. S hogy Kovácsi ezt elvileg nem kifogásolja, annál feltűnőbb, mert hiszen a régi iskola leglényegesebb hibájául a nemzeti nyelv és szellem fejlesztésének elhanyagolását látja és saját tapasztalatából tudja, hogy a kormány hiába írta elé s követelte az osztrák birodalom történetét, mindig a hazai történelmet tanították alul is, felül is, még pedig külön tantárgyként.

Eötvös reformjavaslata. Az abszolutizmus letűntével a közvélemény hangosan követelte a reformot. Mindenki az iskolaügy reformjától várta a szellemi élet megújódását. Eötvös egy támogató és buzdító közvélemény hatása alatt nemes hévvel fog hozzá az alkotáshoz. A probléma magja ez volt: miképen lehetne a közoktatást nemzeti alapon és az Entwurftól függetlenül szervezni.

Eötvös elkészíti törvényjavaslatát. A közvélemény három okból sürgeti a reformot: a humanus gimnázium nem felel meg a kor reális követelményeinek, nem számol a tanulók egyéni hajlamaival és képességeivel és nem készít elő az egyetemi szaktanulmányokra. Kovácsi² szerint ezek a hiányok csak „képzelték“, sőt „tulajdonképen előnyök“. S minthogy Eötvös javaslata ezeken a hiányokon

^{1—2} A gymnasium. Keresztény Magvető, 1870.

akar segíteni, nem tartja szerencsés alkotásnak. Nem pedig azért, mert abból a téves felfogásból indul ki, hogy a gimnázium nem szolgálja sikerrel a célját. „A gymnasium határozottan tudományos intézet lévén, hivatása növendékeinek annyi általános műveltséget nyújtani, hogy azok annak alapján *akármely* szaktudomány meg-tanulására képesek legyenek. Ennél fogva lehetetlennek tartom a középfoku szakintézetekkel, névszerint a reáliskolával oly szoros összekötését, hogy a növendékek egyik fajtájú intézetből a másikba s meg vissza vándorolhassanak.“

Itt benne vagyunk a humanizmus és reálizmus közötti harc kellős közepében. Eötvös javaslata alsó és felső tagozatot tervez. Az alsó tagozatnak hármas célja van: egyfelől alap a gimnáziumba és a reáliskolába való lépésre, másfelől befejezett egész azoknak, akik nem akarnak tovább tanulni. Kovácsi szerint hármas célja lévén, lehetetlen, hogy „mindeniknek kellő mértékben szolgáljon.“ A reális irányu nevelést a polgári iskolák sikerebben szolgálják. Tökéletesen meg van győződve, hogy a gimnázium jobban előké-szít a műegyetemre, mint „a reáliskola“, amely korlátolt, félszeg nevelést ad s ezért „valóságos fényűzési cikknek“ tartja. A reál-iskola elleni ellenszenvé mindegyre visszatér. 1881-ben megelége-déssel s némi elégtétellel állapítja meg, hogy a reáliskolai tanulók száma apad. A közoktatási miniszter 1878/79. és 79/80. évi jelen-tését vizsgálva észreveszi, hogy sok a zsidó tanulója s azért azt mondja, hogy „sajátlag zsidó intézeteknek lehetne nevezni.“¹ 1884-ben a miniszteri jelentés megállapítja, hogy a reáliskolai tanulók száma gyarapodott. A változást nem érti, nem is örvend neki. De már akkor észreveszi, hogy a középiskolai zsidó tanulók száma a zsidó lakosság összes számának arányát messze meghaladja. A zsi-dóság az összes lakosság 4:54⁰/₀-át teszi, a középiskolai zsidó tanu-lók az összes tanulók 19:85⁰/₀-át. „Nagyon, tulságosan kedvező az arány“.² A reáliskolai tanulók előmenetele rosszabb, mint a gimnáziumiaké. A jelentés szerint azért, mert a tárgyak nehezebbek, az osztályozás szigorubb. Kovácsi szerint azért, mert a tanulók ke-vésbbé tehetségesek s nehezebben fegyelmezhetőek. A gimnáziumi tanulók jobb előmenetelét a protestáns intézetek közvetlen felügye-letének és ellenőrzésének, továbbá cohabitatiojának és convictusá-nak tulajdonítja. 1885-ben azt mondja, hogy a 17 állami főreál-

¹ Keresztény Magvető, 1881.

² U. o. 1884.

iskola közül legalább a felét meg kellene szüntetni s az így megtakarított pénzt felekezeti gimnáziumok segélyezésére adni. A trifurkáció nem helyes, mert a pályaválasztást igen korán erőszakolja, mert az utolsó három évet megzavarja és meglazítja, mert egyoldalú képzést nyújt és a tantárgyak választását a tanulók önkényére bizza.

A humanizmus és realizmus közötti harc nem Kovácsi idejében kezdődött, s ma sincs eldöntve. De Kovácsi érvelése ma már nem helytálló. Ő a gimnázium iránti elfogultságból még nem láthatta, vagy legalább nem értékelte a fejlődésnek azon irányait, melyeket az iskola azóta vett. S amit ő hiánynak tart, hogy a tanuló képességeinek megfelelő iskolát választhat, a pszichológiai vizsgálatok mai világitásában ugyancsak nélkülözhetetlen feltétele a helyes képzésnek és nevelésnek.

Pauler reformjavaslata. Inkább egyezik nézeteivel az a javaslat, melyet Pauler Tivadar terjesztett be.¹ Még pedig azért, mert úgy érzi, hogy ez visszatereli a gimnáziumot „a maga természetes, észszerű útjába“, melyről az előbbi tervezet eltérítette volna, ha életbe léptethették volna. Ez a terv az Entwurf elveit, rendszerét fogadja el s Kovácsi tulajdonképen „az Entwurf szervezete feletti változatnak“ tekinti. Elvi kifogása csak az, hogy alsó és felső tagozatra osztja a tanfolyamot, amiből következik ugyanazon tárgyaknak kétszeri, alul népies, felül tudományosabb tárgyalása, elforgácsolása és szétszaggatása. Szerinte nem valók az első kurzusba a történelem, algebra, természettan és vegytan. És ezért szenved rövideget — a német és — „esetleg a magyar nyelv.“ „Céliránytalan eljárás“ nem magyar vagy nem német tannyelvű gimnáziumba mindakettőt bevinni, mert vagy „csak mutogatássá“ válik; vagy ha kellő mértékben tanítják, rövideget szenvednek a többi tantárgyak. Az anyanyelven kívül csak egy élő nyelvet lehet bevinni. Ezért „magyar nyelvű gymnasiumokban a német, a más ajkuakban a magyar nyelv lehet azon élő nyelv, mely rendes tantárgyul felvehető.“ De olyan mértékben, hogy sikere legyen. Heti 2 óra teljesen elégtelen. Ez csak „eredménytelen kísérlet.“ Az idegen nyelvek közül az élővel kezdené a tanítást, melynek célja nem az irodalom, hanem a beszéd elsajátítása.

Vajjon mit szólna Kovácsi a mai tartervhez, amely szerint a magyar tanulónak anyanyelvén kívül három élő és két holtnyelvet kell tanulnia.

¹ A gymnasiumok új tanterve. Keresztény Magvető, 1871.

Nem érdektelen megjegyezni itt, hogy amikor a miniszteri javaslatok a magyart kötelezően előírják, Kovácsi ezt csak mint lehetőséget említi. A nevelésügyi bizottság¹⁾ már politikailag sem tartja helyesnek és tapintatosnak törvénybe iktatni, „*hogy az ötödik osztálytól kezdve a tannyelv mindenütt magyar*“. De ezen kívül kivihetetlen, mert a jelenlegi tanárok legnagyobb része nem lenne képes magyar anyanyelven tanítani. Ezért a szászok iskoláit be kellene záratni. „*Már pedig ez nemcsak nemzetiségi szempontból adhatna az állam nyugalomát veszélyeztető visszahatásokra alkalmat, hanem közművelődési szempontból is valóságos visszaesést eredményezne*“. De ha a tanárok tudnának is tanítani, pedagógiai szempontból akkor is végrehajthatatlan, mert „*még hinni is képtelen*“, hogy egy nem magyar ajkú gyermek 4 év alatt úgy megtanulja nyelvünket, hogy az ötödik osztálytól kezdve azon nehézség nélkül tanulhasson, fogalmazhasson s tehát gondolkozhassék és reflektálhasson is“. Ez az intézkedés a jobb tehetségűek fejlődését akadályozná, sőt elfojtaná, a közepes és gyengébb tehetségűeknek a megölő betűje lenne. Végül figyelmeztet az alapítványokra, melyeknek legtöbbször feltétele, hogy az intézet csak addig használhatja, amíg a tannyelv az marad benne, ami volt az alapításkor. Mindezek alapján s mert a bizottság „*nem az erőszakos magyarosítás-tól várja nyelvünk terjedését s hódító hatalmát*“, az a javaslata, hogy e pont teljesen törültsék s a magyar nyelv tévessék a kötelező tantárgyak sorába, de „*az érthetetlen és semmit sem jelentő(?) irodalomtan mellőzésével*“.

Érdemes ezt feljegyezni, mert mutatja, hogy az erdélyi értelmiség másképp látta s értékelte a nemzetiségi problémát, mint Budapest s bár szívvvel lélekkel kívánta az Uniót, ez a külön erdélyi szempont az alkotmány helyreállítása után is még sokáig fel-fel-tűnik. Hogy egyebet ne említsek, Kovácsi a régi erdélyi törvényekben inkább látja a vallásszabadság biztosítását, mint az 1848. évi XX. törvénycikkben.²⁾

Trefort reformjavaslata. A kísérletezések és félrendszebályok e korszakában nemsokára megjelenik Trefort középiskolai

¹⁾ Váradi Károly: A középtanodák tervbe vett új szervezéséről. K. M. 1873. 55–65. l.

²⁾ Mikó Lőrinc életrajza. Keresztény Magvető, 1871.

törvényjavaslata.¹⁾ Kovácsi három izben szól hozzá. Először csak ismerteti, azután mint közigazgatási jegyző szerkeszti a képviselőházhoz a javaslat tárgyában a feliratot s végül egy külön cikkben bírálja. Birálatának nincsenek új szempontjai. Többé-kevésbé ismétli ott, mit az előbbi törvényjavaslatok alkalmával kifejtett. A reáliskolát most is fényűzésnek mondja s most még a miniszter indoklását is felhossa nézete támogatására. A miniszter ugyanis 1877/78—78/79. évi jelentésében megállapítja a reáliskolai tanulók apadását. A gimnázium és reáliskola között olyan csekély a különbség, hogy ő ezért sohase tartana kétféle intézetet. Helytelen, vissza szokásnak tartja az egyik intézetből, különösen polgáriból a gimnáziumba való átlépést, mert ezek céljuk szerint különböző intézetek. Az átlépést nem elésegítené, hanem inkább meggátolná. Ha azonban — mondja tovább — a tanulók egyéni képességeinek útát akarunk nyitni, csináljunk egységes alsó tagozatot, melyen felül kezdődjék a szakszerű megosztás.

Ez a felfogása már haladás az új idők szelleme felé, mert néhány évvel azelőtt még hibáztatta azt a tervet, amely a választást a tanulók „önkényére“ bizza. A vizsgálat értékének leszállítását látja abban, hogy a reáliskolás latinból és görögből pótérett-ségit tehet. Ellenmondás azzal az állításával, hogy csekély a különbség a kétféle intézet között. Különben, habár a törvény túlságosan részletező, mint valami rendtartás, „a kérdés leglényegesebb pontja“, a tanterv megállapítása rendeleti elintézésre van bízva, amit lényeges hibának tart.

Politikai szempontból is bírálja a javaslatot. Kifogásolja, hogy a centralizáció szellemében készült. Érti rajta azt, hogy az állam túlságosan nagy befolyást akar biztosítani a felekezetek, tanítórendek s hatóságok által fenntartott intézetekre. Ezzel kizárja azt a nemes versenyt, mely az 50-es évek abszolutizmusa alatt az intézeteket nemcsak megmentette, hanem virágzásra is emelte. A törvényjavaslat inopportunist, nem célszerű, sőt veszélyes. Inopportunist, mert a gimnáziumi oktatás „a közérdek igényeinek megfelelő módon van szolgálva“. Ugyanaz a felfogás, mint 10 évvel azelőtt. Céltalan, sőt veszélyes, mert az állam a törvény által teremtett viszonyokat nem

¹⁾ A középiskolákról szóló törvényjavaslat. Az unitáriusok E. K. Tanácsának felirata a képviselőházhoz a gymn. és reáliskolai törvényjavaslat tárgyában. A gymnasiumokról és reáliskolákról szóló törvényjavaslat, Keresztény Magvető, 1880.

birná dominálni. Állandó perlekedés állana elé a fenntartó és állam között, amelyben a kormány lenne a legyőzött fél (!). A törvény végrehajthatlan maradna, mint a népoktatási, melynek alig van cikke, amely teljes érvényben állana. De legnagyobb szerencsétlenség az lenne, ha a felekezetek a passzivitás terére lépnének s gimnáziumaikat megszüntetnék.

Kovácsi jól látta, hogy állandó lesz a perlekedés az állam és felekezeti főhatóság között, de abban már alaposan tévedett, hogy a felekezeteket tartotta az erősebb félnek.

Egyébként nem osztozik a protestáns felekezeteknek azon fel fogásában, hogy az állam felségi jogánál fogva ne határozhasson minden szerzett jogra való tekintet nélkül a köznevelés ügyében. De megbotránkozik azon, „*hogy az állami főfelügyeletnek a javaslat szerinti törvényreemelésé esetén az állami főfelügyeleti jog és köteletség a protestáns felekezetek által fenntartott középiskoláknak közvetlen igazgatásává, kormányzásává fajulna s a hitfelekezetek önkormányzási joga, iskoláink ügyei feletti intézkedő hatalma, sőt hitele és becsületessége is konfiskáltatnék, nemcsak intézeteinknek, hanem a közmívelődésnek is kárával — a centralizáció céljaira.*”

Ezen az alapon épül fel az E. K. Tanácsnak Kovácsitól szerkesztett felirata, amely hiányosnak mondja a törvényjavaslat kiindulását, amennyiben csak a magyarországi 1790—91. évi 26. törvény cikket veszi tekintetbe s mellőzi a Lipót diplomája 1., 2., 3. pontjait s az ezekre vonatkozó 1790—91. évi 55. törvény cikket, melyek pedig az erdélyi gimnáziumok államjogi helyzetének elbírálásánál egyedül szolgálhatnak alapul. Ebből a hibás kiindulásból származik a törvényjavaslatnak minden olyan intézkedése, mely a felekezeti főhatóság azon jogát, „hogy iskolánk bel- és küléletét, magát a tanügyet maga határozza meg és vezesse”, teljesen illuzóriussá teszi. Különösen abban nyilvánul ez, hogy a miniszter határozna meg a tantárgyakat és azok tanításának mértékét és terjedelmét. Ami mondhatni „egyedül lényeges életkérdés” s ebben vétetnék el az intézkedési jog. A felekezetek csak pusztán végrehajtói lennének a kormánynak s elzártnának attól, hogy iskoláik fejlesztésére munkáljanak, a miniszter állitván meg, hogy a tanítás meddig mehet. Kifogásolja, hogy némely iskolaigazgatási és kormányzási tényeink csak abban az esetben ismertetnének el, ha azokat a kormány előzetesen jóváhagyta, hogy az iskolák állapotáról a főigazgatók útján szerez magának értesülést, hogy iskolai vagyont illetőleg nemcsak főfelügyeleti, hanem intézkedési jog is adatnék a kor-

mánynak, melyről pedig „a tulajdonjog megsértése nélkül vallásfelekezetünkön kívül más hatalom nem intézkedhetik“. Aztán kifogásolja az ellenőrzés rendőri szellemét, mert „miként a múltban többször megtörtént, úgy a jövőben is megtörténhetik, hogy éppen legalkotmányosabb és nemzetiebb munkálkodásaink tartathatnának államellenes törekvéseknek“.

Vizsgálatok. De hozzászól Kovácsi az iskolai törvényjavaslatokon kívül a köznevelés minden felvetődő kérdéséhez. Ilyen országszerte sokat vitatott kérdés volt a *téli vizsgák* kérdése. Nálunk Sándor János veti fel s fölöslegesnek, magát túléltnek, sok időt elrablónak, minden haszonnélkülinek mondja. Kovácsi az ellenkező állásponton áll¹⁾: amint mondja, „szubjektív okokból“ szükségesnek tartja. Érvei ma már nem helytállóak. Hogy koronként számba kell venni a megtett munkát? Ezt a jó tanár minden órán megteszi. Hogy mindenütt szokásban van? Hát rossz szokás nem lehet általános? A szülőkért és intézetekért? Hogy a nevelés komoly munkáját mutogatóba vigyük, kiállítsuk? Hogy nem idővesztegetés, azzal támogatja, hogy a tanulók vizsga végén „meg vannak húzódva, el vannak nyúve“. Tehát éppen azzal, amiért a vizsgákat a magyar uralom végén megszüntették. „Komoly számbavevést“ kíván, amely legyen „nagy eseménye“ az iskolának. Hogy a jó tanulók hiúságát tápláljuk s a rosszakat megszegyenítsük? A nemes ambíciót nem tartja rossznak, ellenkezőleg, ösztönző erőnek. A megszegyenítés pedig, ha érdem szerint történik, rendjén van.

Foglalkozik az *érettségi vizsgálat* kérdésével is.²⁾ E kérdésben felfogása nem egyezik kora áramlatával. Feleslegesnek, sőt hátrányosnak és károsnak tartja. Sem a tanárok ellenőrzéseért, sem a növendék, sem a közműveltség érdekében nem szükséges. Arra az érvre, hogy a tanulók ismeretei gazdagodására szolgál, az a megállapítása, hogy „részben éppen ellenkező, vagy nagyon is csekély s mulékony eredményű hatása van“. A helyes megítélést akadályozza az, hogy „néhányik alig van beszámítható állapotban“. Aztán helytelen eljárás, hogy kizárólag a feleletek szolgálnak a megítélés alapjául, holott „általános képzettsége felett kellene ítéletet mondani“. A vizsgálat az intézet rendjét megzavarja és lazítja. Mindez számtalanszor felhozott érv, nincs semmi új közöttük.

Van azonban egy eredeti gondolata, amely ma is figyelmet

1) A téli vizsgákról. Keresztény Magvető, 1878.

2) Az érettségi vizsgáról. U. o. 1885.

érdemel. Azt mondja ugyanis: ha már mindenképen érettségít akarunk tartani, „tartsunk csak írásbeli vizsgálatot igazán kellő komolysággal, kellő terjedelemben“. A legújabb osztrák középiskolai törvény szerint az érettségi vizsgálatnak legfontosabb része egy írásbeli dolgozat, melyet a tanuló kellő segédeszközök használatával otthon készít.

Túlterhelés. Kovácsi tanárságának utolsó idejében azt mondatnók: európai kérdéssé lett a *túlterhelés* kérdése. A németek ismerték fel legelőbb, akik elsősorban hibások keletkezésében. Ellenszerűl az órák és tantárgyak apasztását ajánlják. Kovácsi tévedésnek tartja¹⁾, mert állítja, hogy a szellem van túlterhelve azzal, hogy nem helyesen foglalkoztatják. Csak gondoljuk meg — mondja —, mikép hurcoljuk keresztül napi 6 órán, néha alig rokon tárgyakon, 6 tanító, akik közül egyik sem tudja, hogy társa az előbbi órán mivel, mily módon foglalkoztatta őket s akkor el kell ismernünk, hogy a rendszerben ez hiba. A sok tantárgy s különösen a módszer alkalmazása okozza a túlterhelést. A tantervben 12 tantárgy van. Az Entwurf alatti kor embere ettől is megijedne. De a főbaj az, hogy minden tantárgyba bevisznek még egy néhányat. Így a földrajzba természetrajzot, természettant, ethnográfiát. „Félve teszem, mégis kijelentem, hogy a magyar nyelv tanítását az I—II. osztályban feleslegesnek, sőt károsnak tartom“, mert alapja a logika, amely e fokon még érthetetlen. Túlterhelés az is, hogy a történelem kétszer szerepel, a III. és VIII. osztályban, holott alól „semmi képző célja nincs“. Helyesebb iskolánk 20 év előtti rendje, melyben a VI—VII-ben egyetemes, a VIII-ban magyar történelem volt. „Haszontalan és indokolatlan idővesztés“ tehát, hogy Magyarország történelmét a IV. osztályba felvettük. Túlterhelésre vezet az is, hogy az oktatást „igen magas színvonalon tartjuk“. Aztán „egyenesen rontás az, hogy a növendék megterhelhetésén igen is akarunk segíteni“, midőn mindent készen feltálatva adunk elébe, mintha azt akarnók, nehogy önerején iparkodjék valamit megtanulni. „Butító sablon“ után dolgoznak (kipontozott betűk, vonalak, alakok, szabadkézi helyett mértani rajz stb.), minek következése, hogy a tanítás fő célját, hogy „az ész gimnásztikája“ legyen, nem hogy elérnők, hanem legfeljebb az emlékezetet tömjük meg s így „korlátolt rágódókat“ nevelünk. Annyira mélyen gyökerezik ez a felfogása lelkében, hogy legutolsó nyilvános szereplésében abban a beszédben,

¹⁾ A túlterhelés kérdése a gimnáziumban. Keresztény Magvető, 1884.

melyet új tanárok beiktatásán 1891. őszén mondott¹⁾, túlterhelésnek mondja már azt az „áramlatot“ is, hogy a tanuló mindent az órán tanuljon meg, mert ez egyöntetű dressurára, idomításra vezet, de az „egyénség fejlődésének rovására“.

E fejtegetésben helytelen és helytálló gondolatok váltakoznak. A tantárgyak beosztására vonatkozó észrevételeit kora sem fogadta el, ma sem helyeselhetjük. Itt két kiváncsóság áll szemben egymással. Egyfelől a haladó kor és tudomány követelése, másfelől a lélek korlátolt befogadó képessége. Egyiknek, vagy másiknak, vagy mindakettőnek szenvednie kell mindaddig, míg az intézetek az az egyénségi típusok szerint nem differenciálódnak. Csodálni lehet, hogy a kérdés tárgyalásánál Kovácsinak nem jut eszébe e gondolat. S annál inkább, mert a trifurkáció eszméjével már előbb megbarátkozott Amit az „igen magas színvonalról“ mond, az teljes mértékben igaz. Ez az a kor, amely nem vetkőzte még le teljesen a latin iskola megmagyarosodása után sem annak régi tudományosnak látszó mezét. A tankönyvek a gyermeki lélek ismerete nélkül a nagyképű tudományoskodás homályába burkolóznak. Kovácsi halála után mintegy 10 esztendővel lényeges javulás következett e tekintetben.

Módszerre vonatkozó bírálata azonban teljes mértékben helytálló, sajnos, azt mondhatjuk, még ma is. E gondolatai Brassai módszertanában gyökereznek, melynek útmutatásait Kovácsi soha egy pillanatra sem hagyja figyelmen kívül.

Sajátságos álláspontot foglal el Kovácsi a *realizmus és humanizmus* kérdésében²⁾. Iskoláztatásánál, ifjúkori tanulmányainál fogva kezdettől végig kitartó híve, védelmezője a humanus gimnáziumnak, melyet óv szellemétől idegen minden befolyásolás ellen. Szellemi alkata is ebben az irányban determinálja. Eötvös reformtervezete éppen azért nem rokonszenves előtte, mert a gimnáziumot a hasznossági elv megfertőzésétől félti. Azért nem tud megbarátkozni a reáliskola gondolatával. A tiszta humanum érdekében a szellem képzése nevében zárkózik el az élet kívánalmaitól, melyek reális követelésekkel döngetik az iskola kapuját, közelebb akarják vinni az iskolát az élethez. Kovácsi e tekintetben régi értelemben vett szellemi arisztokratának volna tekinthető.

¹⁾ Kanyaró Ferenc, Boros Sándor, Nagy Gyula tanárok beiktatóján, Ker. Magvető, 1891. 337—341. l.

²⁾ Realizmus és humanizmus. Keresztény Magvető, 1872.

S mégis semmi sem állana a valóságtól távolabb, mint az a megállapítás, hogy az intellektualizmus dölyfe szellemének jellemző vonása. Nem, ennek épen az ellenkezője igaz. Súlyos szavakat használ, mikor a magyarság arisztokrata életnézetét és jellemvonásait ostorozni akarja. „Hibának és egyoldalúságnak“ tartja, hogy régebben reális irányú pályára kevesen készültek. De magyarázatát három okban találja. Egyik: a mi „nemzeti jellemünk“. Mi mindig politikus és jogász nemzet voltunk. A másik: jogi, papi, tanári pályára itthon, kevesebb költséggel, rövidebb idő alatt mindenki képezhette magát s csak a tehetősebbek mehettek technikus pályára. A harmadik: nagyobb jövedelem. Ma is mindenki a tudós pályára tódul. A reáliskola is csak elvonja a munkás kezeket az ipartól és kereskedelemtől. A polgári iskolát is lenézzük. Általában luxust üzünk gyermekeink nevelésében. Vágyakat és kívánságokat ébresztünk bennök, melyek ha nem valósulnak, meghasonlást szülnek a lelkekben. A „tintás körmöt tisztességesebb dolognak tartjuk az enyves, csirizes, festékes körömnél“. Még a jobb módú iparosok is szégyennek tartják fiaikat iparos és kereskedő pályára szálni. Ezzel szenved a tudomány érdeke, de az ipar és kereskedelem is. 1881-ben kifejezi örömét azon, hogy az unitárius tanulók száma a gimnáziumban 10 év alatt 27-tel apadott, mert úgy látja, hogy szegény hiveink produktív pályára kezdenek lépni.¹⁾

Mikor 1872-ben e sorokat írta, ellenkező áramlatot észlelt. Az állam a vasúti építkezésekhez sok külföldit hozott be, akik mesés jövedelmeket élveztek. Ezért megindult a reális pályákra özönlés. Általános művelődésünk egyensúlyának megzavarásától és túltermelés következtében kellemetlen versenytől félt. E különböző irányú áramlatok azt a gondolatot érelik benne, hogy szeretné, hogy a realizmus és humanizmus közötti „küzdelem végtelen legyen s ne kerekedjék egyik a másik fölébe“.

Dr. Gál Kelemen.

¹⁾ Keresztény Magvető, 1881.

Régi unitárius költők.

Az Unitárius Irodalmi Társaság megbízásából egy szűkre szabott fölolvadás keretében kell fölidéznem a régi (értsd: elhunyt) unitárius költők emlékét. Kengyelfutónak képzelem magam s hogy egy pillanat se vesszen kárba, rögtön meg is kezdem az iramot

Dávid Ferencsel. Ő az első unitárius költő. Hogy hogy, már az első unitárius ember is poeta? Mi lesz ebből, kengyelfutó, hiszen ha jól összeszámoljuk, csak élők vagyunk már vagy nyolcvanezren?! Nem kell megijedni. A XVI. században vagyunk. Akkor se volt mind költő, aki verset ír, de viszont akkor volt igazán minden iskolátjáró ember egy kicsit költő, azazhogy versfaragó is. A diák akkor igazán Múzsza-fióka. Az iskolák a humanizmus melegágyai, bennük minden ösvény a Helikon felé vergál, fiók-Cicerokat és Vergiliusokat óhajtottak nevelni. A humanista ideal a *vir bonus dicendi et versificandi peritus* (a szónokolni és verselni jól tudó jellemes ember). Egy-egy latin verses köszöntőt kiizzadni nem ment olyan nagy esemény-számba, jóformán mindenki ért hozzá. Együtt járt az efféle alkalmi poétáskodás a deákos miveltéssel. Patronusoknak, nagy uraknak ezzel kedveskedett az anyagiakban akkor is vékonypénzű literatus ember. Verssel. S tegyük mindjárt hozzá, legtöbbször émelyítően hizelgő verssel. A görög-római mythologia egész apparatusát mozgósították, a hagyományos költői *flosculusok* és *epitheton ornansok* egész virágerdejét rázúditották a boldog megénekelte. Ez volt, ilyen volt a divat. Humanista divat. Fiatalkorában a mi Dávid Ferencünknek is úsznia kellett az árral. Az ő latinnyelvű alkalmi költeményeit sem éppen a költői ihlettség sugalja. Tehetségére és főképp izlésére vall azonban a későbbi nagy reformatornak, hogy a dicsérgető áradozás szertelenségét nála mérsékli, sőt jó részben feledtetni a mégis belülről fakadónak látszó lírai hév közvetlensége, mintha nem a humanista, hanem az ember állana a konvencionális általánosságok mögött. A szerény, de önértetes wittenbergi diák ki meri mondani, hogy minden magyar nyomo-